

**ОЛЕКСАНДРІВСЬКА ПРИКОРДОННА МИТНИЦЯ (1776 – 1784):
ОСОБЛИВОСТІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ**

Основну джерельну базу дослідження історії будь-якої митної установи становить її документація, що забезпечувала функціонування митниці та зберігалася у її поточному архіві. Поточні архіви митних установ Південної України в 70 – 80-х рр. XVIII ст. акумулювали в собі практично повний комплекс службової документації митниці, оскільки на той час чітких правил відбору документації на зберігання не існувало, тому документи зберігали у максимально можливому обсязі – «для довідок». Збереження службової документації в архівах митних установ мало виключно практичну мету, адже саме митна установа в разі потреби повинна була мати відповіді на всі питання стосовно людей, документів та товарів, які пройшли через дану митницю. Тому головним принципом поповнення архівів митних установ була потрібність документу на випадок складання довідки, проведення слідства, непорозумінь між купецтвом та в будь-яких інших випадках. Таким чином, практично вся службова документація виявлялася потрібною і підлягала зберіганню, принаймні певний час. Термін зберігання документації нормативно не визначався і тому автоматично ставав постійним [1, сс. 209 – 210]. Подібні комплекси документів, як правило, склалися з різноманітної документації: імператорських указів та розпоряджень керівництва, листування з іншими установами, відпусків вихідної документації, внутрішньої облікової документації – журналів, зошитів, книг, протоколів засідань та ухвалених митним присутством рішень і т. д. Збереженість окремих фондів митних установ, навіть фрагментарна, дозволяє достатньо детально досліджувати внутрішню діяльність митниці, кадровий склад, механізм виконання основних функцій установи, а також організацію та особливості зовнішньої торгівлі у даному конкретному прикордонному або портовому місті. На сьогоднішній день виявлені фонди багатьох митниць Південної України, у тому числі митних установ Одеси, Миколаєва, Херсона, Євпаторії, Феодосії і т. д. На жаль, цього не можна сказати про Олександрівську прикордонну митницю – встановити вдалося лише окремі етапи формування фонду установи, саме тому дослідження історії Олександрівської митниці вимагає пошуку її документації у фондах інших установ, пов'язаних функціонально.

Одні з перших відомостей про Олександрівську митницю представлені у проектній документації, складеній на основі донесень помічника митного обер-директора Азовської та Новоросійської губерній Івана Федуркіна. У фонді «Внутрішнє управління. 1688 – 1857 рр.» (ф. 16) Російського державного архіву давніх актів виявлено рапорт та журнальну записку згадуваного І. Федуркіна від 17 січня 1776 р. з детальною характеристикою стану прикордонних регіонів Азовської та Новоросійської губерній та викладено пропозиції щодо заснування митних та карантинних установ. Однією із запропонованих для влаштування кордону митниць була зазначена Олександрівська, яка мала стояти на торговому шляху до Криму [2, спр. 797, ч. 5, арк. 87 зв.]. Іван Федуркін у журнальній записці підкреслював, що створення митниці в Олександрівській фортеці дозволить регулювати рух товарів торговими шляхами кримського напрямку та ефективніше боротися з контрабандою.

Продовження висловлених помічником обер-директора пропозицій бачимо у проекті генерал-губернатора Г. О. Потьомкіна щодо влаштування митної мережі та запровадження тарифу для чорноморської торгівлі [3, спр. 135, ч. 1, арк. 101]. Даний проект передбачав створення на півдні України семи митних установ, серед яких згадувалася й прикордонна митниця в Олександрівській фортеці [3, спр. 135, ч. 1, арк. 372]. Проект Г. О. Потьомкіна був поданий на розгляд генерал-прокурору О. О. Вяземському, який представив його в Сенаті. 5 лютого 1776 р. проект разом з переліком необхідних митних установ було ухвалено, хоча й попередньо [3, спр. 135, ч. 1, арк. 101 зв.].

Окремі документи Олександрівської митниці були виявлені у фонді «Справи князя Потьомкіна-Таврійського» (ф. 52) Російського державного військово-історичного архіву. Так, у рапорті Олександрівської митної застави (згідно указу та штатів в Олександрівській фортеці відкривалася митниця, але в документах найчастіше фігурує саме митна застава) за № 2 від 10 квітня 1776 р., відправленому до Головної над митними зборами канцелярії, смотритель застави колезький асесор Олександр Титов повідомляв, що 5 квітня до фортеці прибули призначені митні службовці, а з 9 квітня 1776 року розпочалося стягнення мита за новим тарифом. Оскільки власної печатки Олександрівська митниця ще не мала, тому користувалася печаткою Царичанської митної застави [3, спр. 135, ч. 1, арк. 402]. Заснування нових митних установ на прикордонних територіях часто відбувалося шляхом фактичного «переведення» ліквідованої митниці на нове місце: непотрібні (як правило, віддалені від кордону) митні установи передавали свої справи, речі та митний інвентар новій установі, яка ставала її правонаступницею. Цей механізм був задіяний і у випадку з відкриттям митниці в Олександрівській фортеці: Царичанська митна застава на р. Орелі, що існувала в 1754 — 1776 рр. і після зміни державного кордону опинилася всередині держави, була переведена до Олександрівської фортеці.

Отже, до згаданого рапорту смотрителя Олександрівської митної застави додавалася копія переліку службового реманенту та документації, переданих з Царичанської застави до Олександрівської. Перелік був складений на Царичанській заставі 31 березня 1776 р. згідно з розпорядженням члена Головної над митними зборами канцелярії князя О. І. Мещерського і перераховував наступні речі та документи: дзеркало, печатку, червоне сукно для столу, ножиці, пилку для єфимків, обрізки самих єфимків, ваги з усім приладдям до них, три скрині для зберігання грошей та документації, щіпці, свічники, залізні шупи (для перевірки насипних товарів), а також таємні розпорядження, генеральний регламент 1720 р., інструкцію Царичанській митній заставі 1755 р., формуляри документів, тариф 1766 р., книги на 1776 р. (прибуткові, видаткові і т. д.), оголошення на привізні та вивізні товари 1776 р. та розпорядження Царичанського митного присутствія, а також зібрані Царичанською митною заставою гроші — 162 руб. 39 $\frac{3}{4}$ коп. [3, спр. 135, ч. 1, арк. 403]. Таким чином, маємо не просто перелік службового реманенту, а й короткий опис поточного архіву Царичанської митної застави, який став основою для створення архіву Олександрівської митниці.

Така практика передачі поточних архівів митними установами мала також практичну мету — нова митниця не просто зберігала справи своєї попередниці, але й відповідала на запити щодо її діяльності, тобто, з питаннями та претензіями щодо фінансових операцій та оформлення товарів Царичанською митною заста-

вою необхідно було звертатися до Олександрівської прикордонної митниці [4, спр. 297, ч. 1, арк. 29].

Фактичне відкриття Олександрівської митниці у квітні 1776 р. було підтверджено указом 26 травня 1776 р. про запровадження в Новоросійській та Азовській губерніях портових та прикордонних митниць та митних застав: указ детально визначав митну мережу Південної України та систему підпорядкування митних установ (Олександрівська митниця підпорядковувалася Микитинській і мала в своєму відомі заставу на Кінських Водах). Для забезпечення контролю за рухом товарів та торговими шляхами провезення товарів саме через Олександрівську митницю було визнано обов'язковим: в Олександрівській прикордонній митниці діяв чорноморський митний тариф, а мито за товари можна було сплачувати не на місці, а в Єнікале або Таганрозі (за умови представлення з відповідних митних установ підтвердження доставки товарів). Загальне керівництво митними установами Азовської та Новоросійської губерній було покладено на генерал-губернатора Г. О. Потьомкіна, наглядати за роботою митниць Азовської губернії, де й розташовувалася Олександрівська митниця, мав губернатор В. О. Чертков [5, сс. 386 – 387].

У фонді «Воронцови» (ф. 1261) Російського державного архіву давніх актів було виявлено копію інструкції призначеним до Новоросійської та Азовської губерній митному обер-директору та його помічнику: інструкція була підписана генерал-губернатором Г. О. Потьомкіним у травні 1776 р. (дата складання копії на самому документі не зазначена, але додавалася копія до рапорту радника митної справи Катеринославського намісництва Андрія Мілашевича президенту Комерц-колегії О. Р. Воронцову від 8 січня 1792 р. [6, спр. 1385, арк. 1]). У самій інструкції Олександрівська митниця не згадується, але достатньо детально пояснюються обов'язки митних обер-директорів, а також підтверджується необхідність передачі справ ліквідованих митниць — Кременчуцької, Переволочанської, Царичанської та інших — їх наступникам [6, спр. 1385, арк. 10].

Штати новостворених на півдні України митних установ були надруковані 21 травня 1776 р. і передбачали наявність в Олександрівській прикордонній митниці цолнера (чиновник XII класу), унтер-цолнера (чиновник XIII класу), інспектора та вагштемпельмейстера, перекладача, канцеляриста, копіїста, двох штатних сторожів, трьох наглядачів, митних службовців з відставних військових — капрала та трьох рядових [3, спр. 135, ч. 1, арк. 368]. Таким чином, нараховувалося 15 службовців із загальною сумою жалування 1184 руб. на рік [7, с. 249]. Виявлені пізнішого походження документи (1792 р.) свідчать про те, що за час функціонування Олександрівської митниці її штат практично не змінився [6, спр. 1385, арк. 7]. Дещо відмінні штати подає Я. П. Новицький у праці «Історія м. Олександрівська (Катеринославської губ.) у зв'язку з історією виникнення фортець Дніпровської лінії (1770 — 1806 рр.)»: він нараховує 19 службовців та називає дещо інші посади [8, с. 20].

Достатньо обмежені дані були виявлені щодо особового складу Олександрівської митниці: не було знайдено жодного переліку службовців, тому маємо тільки окремі відомості щодо службовців митниці. Так, завдяки раніше згадуваному рапорту Олександрівської митної застави від 10 квітня 1776 р. [3, спр. 135, ч. 1, арк. 402] та рапорту від 31 травня того ж року відомі імена першого смотрителя застави колезького асесора Олександра Титова та унтер-цолнера Івана Калініна [4, спр. 297, ч. 1, арк. 29]. На посаді смотрителя О. Титов перебував більше півроку,

а у жовтні 1776 р. був призначений директором до Таганрозької митниці у зв'язку з перебуванням під слідством колишнього директора та частини службовців Таганрозької митниці за звинуваченням у нехтуванні службовими обов'язками та потуранні контрабанді [4, спр. 297, ч. 1, арк. 206 – 208].

У вересні 1777 р. унтер-цолнером Олександрівської прикордонної митниці був призначений Іван Микитович Тредьяков: завдяки виявленій у фонді «Внутрішнє управління. 1688 – 1857 рр.» (ф. 16) Російського державного архіву давніх актів чолобитній згаданого унтер-цолнера маємо можливість отримати додаткові дані про нього. Унтер-цолнер походив з родини священнослужителя зі Смоленщини, де вчився та служив до 1771 р., коли був призначений до Дніпровської лінії, потім служив в Азовській губернській канцелярії, а 14 вересня 1777 р. отримав посаду унтер-цолнера Олександрівської прикордонної митниці. Власне чолобитна подавалася з проханням про обер-офіцерський чин [2, спр. 797, ч. 15, арк. 61 – 61 зв.].

Останнім смотрителем Олександрівської прикордонної митниці, скоріше за все, був Федір Юрішич: виявлене у ф. 16 Російського державного архіву давніх актів його подання на ім'я генерал-губернатора Г. О. Потьомкіна (квітень 1784 р.) свідчить про переведення всього особового складу Олександрівської митниці на службу до Кримського півострову, у тому числі й колишнього смотрителя. Власне подання стосувалося неотриманого смотрителем жалування на січневу третину 1784 р., а також містило скаргу на неможливість влаштуватися на службу в Криму [2, спр. 693, ч. 2, арк. 35]. У тому ж фонді виявлено рапорт правителя Таврійської області В. В. Каховського генерал-губернатору Г. О. Потьомкіну від 17 червня 1784 р., у якому повідомлялося про присвоєння Ф. Юрішичу чину колезького асесора (у самому рапорті Ф. Юрішич згадується як смотритель Олександрівської митниці, але оскільки рапорт поданий В. В. Каховським, вочевидь, Ф. Юрішич вже перебував на новому місці служби) [2, спр. 962, ч. 1, арк. 291]. Новим місцем служби могла бути Севастопольська митниця, оскільки саме у якості директора цієї митниці Ф. Юрішич згадується у листуванні В. В. Каховського та О. Г. Потьомкіна у жовтні 1785 р. [2, спр. 962, ч. 3, арк. 98].

Окремим аспектом кадрового питання Олександрівської прикордонної митниці було забезпечення штату карантинів: проектом Г. О. Потьомкіна 1776 р., щодо створення митної мережі, передбачалося будівництво при кожній митній установі карантинів з лікарем, підлікарем, цирульником та копіїстом [3, спр. 135, ч. 1, арк. 370]. Лікар, згідно штатного розкладу, мав отримувати жалування 180 руб., підлікар – 80 руб., цирульник – 30 руб. і копіїст – 60 руб. На утримання карантину призначалося 1000 руб. щорічно і окремо виділялося 50 руб. на утримання бідних [6, спр. 1385, арк. 7]. Лікаря до Олександрівського карантину призначили в червні 1776 р. – Федора Іванова. Усупереч виданим штатам, жалування Ф. Іванову і наступним карантинним лікарям призначили у 118 рублів, а підлікарям – 18 рублів на рік. Аналогічна ситуація була в карантинах Кагальницькому, Микитинському, Кінбурнському, Єкатерининському шанцю, про що свідчить листування Г. О. Потьомкіна з Державною Медичною колегією [3, спр. 135, ч. 2, арк. 27]. У червні 1777 року лікаря карантинного дому Олександрівської прикордонної митниці Федора Іванова було переведено до Кінбурнської портової митниці, а на його місце з Кінбурна був призначений Матвій Росинський [2, спр. 797, ч. 9, арк. 304 – 304 зв.].

Вирішення питання забезпечення Олександрівської прикордонної митниці належним інвентарем висвітлюється у листуванні Г. О. Потьомкіна з Комерц-

колегією: у 1776 р. забезпечення Олександрівської прикордонної митниці належним інвентарем здійснювалося за рахунок ліквідованих митних установ, а наприкінці листопаду 1776 р. з Комерц-колегії повідомили генерал-губернатора Г. О. Потьомкіна про підготовку нових печаток та штемпелів на 1777 р. Для Олександрівської митниці зробили залізний станок з гербом Російської імперії, мідний штемпель для таврування чорнилом і галантерейний штемпель. Інвентар пересилали через генерал-губернатора та обер-директора, а старі штемпелі повертали до Комерц-колегії або заклепували [3, спр. 135, ч. 2, арк. 217 – 217 зв.]. Надалі кожний рік Олександрівська митниця отримувала такий самий набір інвентарю [4, спр. 297, ч. 1, арк. 57].

Безпосередня діяльність Олександрівської прикордонної митниці відображалася у звітній документації установи, а саме у відомостях щодо зібраного мита, витратах митної казни, руху товарів через митну установу і т. д. Вони мали надсилатися до Головної над митними зборами канцелярії для складання загальнодержавних відомостей. Виявлений у фонді «Фінанси» (ф. 19) Російського державного архіву давніх актів реєстр неотриманих від митних установ відомостей свідчить про те, що й Олександрівська прикордонна митниця також систематично порушувала порядок звітності: за 1776 р. від Олександрівської митниці до Головної над митними зборами канцелярії не надійшли відомості за серпень, вересень, жовтень, листопад та грудень, третинні травневі та вересневі відомості, а також річна відомість за 1776 р., а за 1777 р. згадувана канцелярія не отримала від Олександрівської митниці відомості за січень, лютий, березень, квітень та травень місяці, а також за січневу та травневу третини. Вочевидь, окремі відомості запізнювалися більше ніж на рік [4, спр. 297, ч. 1, арк. 38 – 41 зв.].

Тим не менше, збір мита мав місце, про що свідчить відомість, складена митним обер-директором Нелюбовим про витрати та надходження коштів в митницях Новоросійської та Азовської губерній за період з 5 травня 1776 р. по 1 січня 1777 р. У цілому, перший рік існування Олександрівської митниці приніс доволі позитивні результати – серед митних установ Новоросійської та Азовської губерній її прибуток поступався лише Микитинській митниці, майже вдвічі: в Олександрівській митниці зібрали мита на 10 429 руб. 87 $\frac{3}{4}$ коп., а в Микитині – на 28 226 руб. 42 коп. (це за 8 останніх місяців 1776 р.). Прибутки решти митних установ Новоросійської та Азовської губерній були менші за прибутки Олександрівської митниці втричі [4, спр. 297, ч. 1, арк. 232].

Серед узагальнюючих відомостей 1772 – 1787 рр. (фонд 276 «Комерц-колегія» Російського державного архіву давніх актів) про імпорт та експорт товарів дані щодо стягнутого мита по Олександрівській митниці виявлені за наступні роки: 1777 р. – 14 256 руб. 23 $\frac{3}{4}$ коп., в 1778 р. – 7481 руб. 45 $\frac{1}{4}$ коп., в 1779 р. – 12 188 руб. 1 $\frac{1}{2}$ коп., в 1780 р. – 7487 руб. 72 $\frac{3}{4}$ коп. і в 1781 р. – 4367 руб. 69 коп. [9, спр. 1289, арк. 11 – 20]. Отже, спостерігаємо зниження обсягів зібраного мита, яке, можливо, було пов'язане з поступовим просуванням кордонів Російської імперії на південь та зміною торгових шляхів.

Окремої уваги заслуговує виявлене у ф. 16 Російського державного архіву давніх актів листування азовського губернатора В. О. Черткова та генерал-губернатора Г. О. Потьомкіна з приводу розподілу прибутків Олександрівської прикордонної митниці: питання виникло через подвійність підпорядкування Олександрівської митниці, оскільки вона фактично знаходилася в Азовській губернії, але підпорядковувалася Микитинській прикордонній митниці, яка,

у свою чергу, належала до Новоросійської губернії — це призвело до певного непорозуміння, адже на зібране мито могли претендувати обидві губернії. Наприкінці 1776 р. новоросійський губернатор М. В. Муромцев звертався до генерал-губернатора Г. О. Потьомкіна з пропозицією залишити Олександрівську митницю у відомі Новоросійської губернії через нестачу коштів у самій губернії. У відповідь на що азовський губернатор В. О. Чертков наголосив на численних витратах і в Азовській губернії у зв'язку з розбудовою міст, влаштуванням самих митниць, необхідністю утримувати військові частини і т. д., а оскільки прибуткова частина була в губернії невелика, тому, у свою чергу, губернатор пропонував залишити Олександрівську митницю у підпорядкуванні Микитинської прикордонної митниці (тобто в Новоросійській губернії), але прибутки перераховувати до Азовської губернії [2, спр. 797, ч. 8, арк. 445 — 446 зв.]. 8 грудня 1777 р. генерал-губернатор Г. О. Потьомкін вирішив цю суперечку на користь Новоросійської губернії, аргументуючи таке рішення незадовільним фінансовим станом останньої. Таким чином, Олександрівська митниця, фактично розташована в Азовській губернії, адміністративно та фінансово належала до Новоросійської губернії.

Така подвійність підпорядкування Олександрівської прикордонної митниці відображена ще в одному, достатньо унікальному документі — у ф. 52 Російського державного військово-історичного архіву виявлений кошторис будівництва Олександрівської митниці, датований 30 квітня 1778 р. і підписаний одразу двома gubernatorami — В. О. Чертковим та М. Д. Язиковим. Кошторис стосувався розбудови не тільки митниці — передбачалося облаштування карантину та мінового двору, а також будівництво будинків для службовців. Також планувалося збудувати казарми для солдатів та будинки для офіцерів, цейхгаузи, будинки та навіси для проїжджаючих та їхніх товарів, а також караульні, ретраншемент навколо митниці, карантину та мінового двору. На все разом передбачалося витратити 16 344 руб. 60 коп. (у розрахунках в оригіналі документу є помилки, тому реальна сума трохи більша), задіяти 453 робітника, 91 волову пару з погоничами [3, спр. 188, арк. 305 — 306]. На жаль, достеменно невідомо, які результати мало це будівництво і чи мало їх взагалі.

Після приєднання Кримського півострову до Російської імперії необхідність в існуванні Олександрівської прикордонної митниці зникла, саме тому постало питання про її подальшу долю. Наприкінці 1783 р. почалося переведення кількох митних установ, що опинилися далеко від кордону — Кизикерменської, Олександрівської та Нікопольської. Відповідно їм службовці цих установ мали отримати нові посади в нових установах. Через невизначеність та неупорядкованість системи управління на місцях та у зв'язку з адміністративно-територіальними змінами процес переведення службовців тривав доволі довго, митних службовців призначали до нового місця служби індивідуально (тобто не всім особовим складом установи одразу), окремі митні чиновники та службовці залишалися без служби довгий час, а відповідно і без жалування [2, спр. 693, ч. 1, арк. 143 — 143 зв.].

Невизначеною залишається й точна дата закриття Олександрівської митниці: з одного боку, маємо дані про переведення особового складу Олександрівської прикордонної митниці до Кримської області ще наприкінці 1783 р., а з іншого боку — подання колишнього смотрителя митниці Ф. Юрішича про неотримання жалування за січневу третину 1784 р. та посилення на роз-

порядження правителя Катеринославського намісництва Т. І. Тутолміна від 22 червня 1784 р. про переведення Олександрівської прикордонної митниці [6, спр. 1385, арк. 7].

Таким чином, відсутність цілісного комплексу джерел з історії Олександрівської прикордонної митниці суттєво ускладнює дослідження історії створення та функціонування самої установи, у тому числі встановлення її значення у зовнішній торгівлі Південної України останньої чверті XVIII ст. Реконструкція елементів джерельної бази є можливою завдяки достатньо складній системі підпорядкування митних установ останньої чверті XVIII ст. та особливостям колезького діловодства. У цілому, виявлені джерела дозволяють стверджувати, що Олександрівська прикордонна митниця, створена на початку формування митної мережі на півдні України, виконувала не тільки основну фіскальну функцію, але й певним чином регулювала існуючі торгові шляхи та створювала нові, що безумовно сприяло закріпленню становища фортеці, розвитку торгівлі та перетворенню фортифікаційного укріплення на населений пункт. Закриття Олександрівської митниці було спричинено зрушенням державного кордону Російської імперії і співпало з початком наступного етапу формування митної мережі на півдні України.

Бібліографія

1. Головка Ю. І. Зберігання службової документації в архівах митних установ Південної України (1776 – 1819 рр.) / Ю. І. Головка // Південна Україна XVIII – XIX ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ: – Запоріжжя : РА Тандем-У, 2003. – Випуск 7. – С. 209 – 215.
2. Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА), ф. 16, оп. 1.
3. Российский государственный военно-исторический архив, ф. 52, оп. 1/194.
4. РГАДА, ф. 19, оп. 1.
5. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года (далі – ПСЗРИ). – СПб., 1830. – Т. XX. – 1034 с.
6. РГАДА, ф. 1261, оп. 6.
7. ПСЗРИ. – СПб., 1830. – Т. LXIV, ч. 2, отд. 3 и 4. – 457 с.
8. Новицкий Я. П. История г. Александровска (Екатеринославской губ.) в связи с историей возникновения крепостей Днепровской линии (1770 – 1806 гг.) / Я. П. Новицкий // Очерки истории Запорожья (Александровска до 1921 года). – Запорожье : РИП Видавецъ, 1992. – С. 5 – 27.
9. РГАДА, ф. 276, оп. 3.

Головка Ю. И.

Александровская пограничная таможня (1776 – 1784): особенности реконструкции источниковой базы

В данной статье освещаются особенности реконструкции истории создания и особенности функционирования Александровской пограничной таможни 1776 – 1784 гг., кадрового и материально-технического обеспечения таможни, закрытия Александровской пограничной таможни в условиях отсутствия цельного комплекса служебной документации учреждения.

Golovko J. I.

**Border customs of Aleksandrovsk (1776 – 1784):
the peculiarities of the reconstruction of the source base.**

In this article the particularities of the reconstruction of the history of the creation and operation of Aleksandrovsk frontier customs in 1776 – 1784, of the peopleware, of the supplying with material and technical means of the customs, closing of Aleksandrovsk frontier customs in the conditions of the absence of the unadulterated complex of official documentation of this institution are elucidated.

Чайка О. В.

ПОЖАРНАЯ СЛУЖБА Г. АЛЕКСАНДРОВСКА В XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

В жизни человека огонь всегда играл важную роль — научившись добывать его, он поднялся на новую ступень развития. Но огонь был не только другом людей, в определенные моменты, выходя из-под контроля, он становился страшным врагом, уничтожавшим все на своем пути. И человеку пришлось учиться бороться с ним. Прошли многие века, прежде чем стало понятно, что победить стихию можно только организованными слаженными действиями профессионалов.

Летние пожары в 2010 году в очередной раз показали, что, несмотря на новейшие достижения в пожаротушении, справиться с огнем очень сложно и главное место в решении этой проблемы занимают пожарные, умеющие действовать решительно в самых экстремальных ситуациях. Поэтому изучение вопросов, связанных с организацией пожарной службы, ее историей актуально и в наши дни.

Цель данной статьи — на основе архивных документов осветить деятельность Александровских городских властей по организации пожарной службы города. Показать, что в условиях недостаточного финансирования городская команда не могла самостоятельно справиться с возложенными на нее функциями, пришлось привлекать энтузиастов-добровольцев и средства предпринимателей. Хронологические рамки статьи — 1803 — 1920 гг. Главным источником для написания статьи стали документы из фондов 1, 21, 24 Государственного архива Запорожской области.

Проблемам истории развития пожарного дела в России в разное время был посвящен ряд работ. Одним из первых стал «Исторический очерк пожарного дела в России» А. П. Чехова (брата известного писателя), вышедший в 1892 г. [1]. В 1909 г. вышла книга В. М. Пуришкевича «Национальное бедствие в России» — одна из лучших работ по пожарному делу XIX в. [2]. В 1913 г. была издана работа Д. Н. Бородина «Пожарное дело в царствование дома Романовых», охватывающая различные аспекты пожарного дела [3]. В послереволюционный период истории пожарного дела уделяется внимание чаще всего в специальных изданиях, учебниках, в которых состояние пожаротушения до 1917 г. оценивается в основном, очень критически. Среди интересных работ можно назвать книгу «Добровольная пожарная охрана» А. К. Микеева, в которой рассматриваются все стороны деятельности этих формирований [4]. В 1997 г. вышла публикация П. С. Савельева «Пожарные добровольцы России» [5]. Но все названные работы рассматривают общегосударственные проблемы или проблемы крупных городов, к которым